

ÅSA BERGENHEIM

Sexualitetens manliga ansikte

Den engelske läkaren Havelock Ellis var mest inflytelserik av alla sexologer som redan på 1800-talet definierade sexualiteten ur en manlig synvinkel. Uppfattningen om mannens dominans och kvinnans passivitet omfattas än idag av manliga sexologer. Det finns ett samband mellan våld och kärlek i vår kultur där sexualiteten har fått ett manligt ansikte.

”Börja försiktigt med ungefär ett slag i sekunden eller varannan sekund, inte mer, och öka sedan intensiteten tills det är nog för att offret ska både önska och inte önska att du ska sluta. För att utbytet ska bli ömsesidigt måste resultatet, inklusive offrets fåfånga försök att vrida sig undan, både se sexigt ut och kännas sexigt, inte grymt. Björkrisnivån är lagom för de flesta vanliga par, men de som är verkligt förtjusta i den här leken vill gärna att det ska vara hårt nog för att lämna märken.”¹

Citatet är hämtat ur en av de mest rosade sexualhandböckerna idag, nämligen *Allt om kärlekens nöjen* från 1982, skriven av den amerikanske sexologen Alex Comfort. Det handlar alltså om kärlek, inte om sadism eller tortyr, men gränserna är synnerligen flytande – att i kärleksfyllda sammanhang tala om den ena parten som ”offret” ter sig minst sagt märkligt. Den bild vi här får av mänsklig erotik är emellertid ingalunda unik för Alex Comfort utan föreställningen om det nära sambandet mellan våld, ömhet och kärlek är tvärtom mycket vanlig i vår kultur. Detta samband uttrycks inte bara i sexualiserat våld, prostitution och pornografi utan också i allt från rockvideos och tonårstidningar till medicinsk litteratur och sexologiska handböcker, bland vilka *Allt om kärlekens nöjen* utgör ett exempel. Hur är då detta samband definierat? Låt oss titta närmare på vad Comfort skriver!

Sexualitetens aggressiva dimension

Enligt Alex Comfort är aggressivitet en viktig del av människans normala sexualitet. Den

första och mest uppenbara biologiska könsskillnaden är enligt Comfort det faktum att mannen i sexualakten ”tränger in i” kvinnan och att hon ”släpper in” honom i sin kropp. Detta, själva penetreringen, är en i grunden aggressiv handling som skapar en relation där mannen är den som besegrar kvinnan.

Comfort anser att det könsspecifika sexuella maktförhållandet är grundläggande för sexualiteten, men det har däremot inget att göra med verklig makt. När han talar om sexualitetens aggressiva dimension framhåller han att det inte är fråga om en aggressivitet som är destruktiv eller fientlig. Begreppet ”aggressivitet” har flera olika innebörder, menar han, och i sexualiteten är det vanligen betydelsen ”dominans” som uttrycks. Dominans är ursprungligen en zoologisk term som går ut på att vissa individer underkastar sig andra så att den nödvändiga hierarkiska ordningen uppstår, men hos människan innebär dominansen inte ett maktförhållande utan snarare en social förmåga till att finna sin plats i relationella sammanhang.

Aggressivitet är enligt Alex Comfort en positiv del av människans sexuella repertoar och det är först när man inte har kontroll över den som den är illavarslande.² Eftersom sexualiteten har en aggressiv dimension ökar vanligen, menar Comfort, tvång och våld den sexuella njutningen och vi behöver därför oskyldiga uttrycksmedel för vår sexuella aggressivitet. Till de lekfulla och njutningsförhöjande aggressiva sexlekar som Comfort rekommenderar hör disciplinering, aga, bondage samt simulerade

våldtäkter och som hjälpmedel föreslår han munkavle, björkpiskor, rep, kedjor och seldon. Lidandet, förnedringen och smärtan är en del av njutningen, menar han, och så länge den verkliga vreden hålls borta är det hela bara en lek och en källa till ömsesidig njutning. Comfort understryker ideligen likheten mellan kvinnans och mannens sexualitet, och hävdar att de njutningsförhöjande aggressionslekarna önskas i lika grad och på samma sätt av båda könen. Men när han beskriver och ger exempel på denna typ av sexuella handlingar är det så gott som uteslutande en man som dominerar och disciplinerar en kvinna. De mycket noggranna och sinnrika instruktionerna för hur en disciplinering kan gå till riktar sig till mannen och det är kvinnan som är det tänkta objektet för hans hanterande – ”lägg henne på rygg med fötterna bundna vid sängstolparna ovanför huvudet och benen brett isär, börja med skin-korna och avsluta med ett eller ett par lätta slag på låren och vulva”.³ Instruktionerna till den som vill behaga, attrahera och vara till lags riktar sig så gott som uteslutande till kvinnan – ”Så om din älskare vill att du skall se ut som en korsning mellan en orm och en säl, gör du bäst i att ta på dig det som han ger dig”.⁴ Någon verklig ömsesidighet är det inte fråga om, inte heller om sexualitet på lika villkor. I själva verket ansluter sig Comfort till uppfattningen att kvinnan/flickan har ansvar för mannens/pojkens sexualitet. Han uppmanar henne att inte framkalla en våldtäkt genom att egga upp mannen utan att hon har för avsikt att ”fullfölja förförelsen”.⁵ Om mannen/pojken ställer sexuella anspråk på henne som hon inte hade förutsett eller önskat är det i grunden hennes eget fel. Hon har fört honom bakom ljuset och då måste hon gottgöra det hela:

”Det viktigaste med pojkars gensvar är att flickor ofta är omedvetna om hur snabbt en pojke kan bli uppeggad; ibland olämpligt snabbt, om hon själv inte har bestämt sig. En del flickor hamnar i sängen därför att de blir så tagna av sin egen attraktionsförmåga. Många som kan förefalla leka med pojkens känslor vet bara inte tillräckligt om pojkars fysiologi; åsynen av snygga bröst och ett par kyssar framkallar erektion hos de flesta män. Om det händer, och hon inte vill ha något samlag, bör hon säga till honom att hon har mens och erbjuda honom ett alternativ. Man kan ge en pojke orgasm med handen, och vet hon inte hur hon skall göra kan hon låta honom visa sig.”⁶

Enligt Alex Comfort är gränserna mellan det normala och det onormala flytande, likaså gränserna mellan kärlek och aggressivitet samt mellan ömhet och våld. Att inte inse detta anser han vara ett tecken på hämningar, dålig fantasi och puritanism.⁷ Vi har alla ett brett spektrum av sexuella böjelser i vår naturliga sexualitet, menar han, även ”perversa”. Det är alltså en gradskillnad mellan det abnormala och det normala – men ingen artskillnad. Det mesta tycks vara tillåtet och normalt i den sexuella tillfredsställelsens namn, så länge det inte direkt skadar en annan människa. Men vad innebär detta att ”skada” någon? Handlar det om fysisk eller psykisk skada? Rör det sig om en skada på kort eller lång sikt? Är det alltid fråga om en individuell skada eller kan den vara kollektiv? Och vem skall definiera vad som är att betrakta som ”skada” och inte? Gränsen mellan det normala och det icke-normala är i hög grad flytande, och detta uppluckrande av normalitetens gränser är en allmän tendens också inom den sexologiska vetenskapen. Inom sexologin hänvisas ofta till Havelock Ellis, sexologins fader och främste förgrundsmän, och det kan därför vara värt att titta närmare på såväl sexualvetenskapens framväxt som det koncept kring sexualitet som formulerades av Ellis.

Den victorianska dubbelheten

Människans könsliv har kanske aldrig varit föremål för en så tydlig motsägelsefullhet som under 1800-talet. Bilden av borgarklassens erotiska ideal har etsat sig fast i den västerländska kulturen långt in i vår tid; den asexuella och goda modern, de välartade oskuldsfulla borgarbarnen och den av kärlek sammansvetsade familjen. Men bilden är mycket motsägelsefull; den är också fylld av dubbelmoral, prostitution, veneriska sjukdomar och social misär; den rymmer även förtryck, frustration och våld – och det är antagligen denna bildens baksida som är den mest sanna. Samtidigt är detta en period då sexualiteten diskuteras och analyseras på ett sätt som saknar motstycke i historien. Michel Foucault ser ett samband mellan de två motsatta dragen i 1800-talets hållning till sexualiteten, och han menar att detta är ett exempel på en förändring i samhällets maktmekanismer. Den nya makten inriktar sig på att ta kontroll över människornas liv som helhet, och däri ingår sexualiteten som en viktig del. I dessa strävanden får talet en central position. Talet om

sexualiteten förs, liksom tolkningen av könslivets innehåll och tecknandet av dess gränser, över i maktens händer och det uppstår maktmekanismer som är beroende av detta tal för att kunna verka. I maktens strategi ingår alltså, enligt Foucault, såväl sexuell fixering som repression; såväl professionaliserat tal om könet som nedtystning bland människorna av sexuella ting. Kroppen blir både kanal och medel för makten.⁸

I början av 1800-talet skedde också en förändring när det gällde synen på kvinnans förhållande till sexualiteten. Från att tidigare ha uppfattat kvinnan som alltigenom sexuell började inom borgarklassen föreställningen om den asexuella och oskuldsfulla kvinnan – den goda modern – att etableras. Kvinnan ansågs nu istället vara av naturen icke-sexuell och oskuldsfullt ren; hon var moraliskt högtstående och fylld av kärlek och självupppoffring, en bild av naturen och skapelsen. Men bilden var förvisso inte entydig. Just det faktum att hon stod nära naturen gjorde att det kunde dölja sig mörka djup av liderlighet och njutningslusta i hennes väsen och dessa destruktiva tendenser måste med alla medel hållas tillbaka. För att hennes oskuld och renhet skulle förbli det som karakteriserade henne måste hon hållas under uppsikt och ledas av en fast hand. Detta var mannens uppgift. Tidigare hade samhällets ideologiska bas varit religiös och kontrollen av sexualiteten hade därför skötts av kyrkan och dess samhälleliga manifestationer.

Samtidigt som den allmänna sekulariseringsprocessen innebar att religionens funktion som moralisk bas utarmades, övertog emellertid läkare och psykiater den ideologiska övervakningen av sexualmoralen. Den motsägelsefulla bilden av kvinnans natur kommer därför inte minst till uttryck i tidens medicinska debatt. Som exempel kan nämnas den segdragna polemik om smärtlindring vid förlossning som bröt ut i den medicinska tidskriften *Lancet* i mitten av 1800-talet. Smärtlindring hade med framgång använts en tid vid förlossningskliniker, men bruket hade också väckt starka reaktioner från de manliga läkarna. Kvinnorna hade nämligen under ruset avslöjat sexuella känslor av ett slag, och på ett sådant sätt, som kultiverade kvinnor inte kunde tillåtas – och definitivt inte i samband med barnafödande.

Från vissa håll menade man nu att smärtan vid förlossningen är ett moraliskt skydd mot den liderlighet och djuriska drift som av allt att

döma finns latent även hos den mest etiskt högtstående kvinnan.⁹ Hon måste alltså skyddas från sig själv och sin natur. Genom att postulera att kvinnan per definition saknar sexualdrift, kunde man hålla tillbaka denna drift genom att fördöma dess uttryck och patologisera dess konkreta yttringar.

Omkring 1830 vann den malthusianska läran insteg i den engelska medelklassen och den blev snart en viktig del av dess ideologi och moralnormer. Att iaktta måttlighet, för att inte säga avhållsamhet, i könslivet kom inte bara att betraktas som ett bevis för självkontroll och kultivering utan också som ett tecken på samhällsansvar och en väg till socialt, psykiskt och fysiskt välstånd. Vid mitten av 1800-talet inleddes emellertid en debatt som rörde den sexuella avhållsamhetens inflytande på hälsan. Debatten pågick fram till första världskriget och engagerade medicinare samt psykologer i främst England och Tyskland. Det som framför allt initierade debatten var en kontroversiell skrift som publicerades anonymt i England 1855, *Physical, sexual, and natural religion*. Författare var den skotske läkaren och liberalen George Drysdale och i boken gick han i polemik mot såväl Malthus befolkningslära som den etablerade sexualmoralen. Skriften gavs ut i 35 upplagor fram till 1905 och den fick ett mycket stort inflytande, inte minst i Sverige.¹⁰ För Drysdale är sexualiteten en naturlig drift och den måste av detta skäl accepteras så som den är. Sexuell avhållsamhet är, menar han, fysiskt och psykiskt skadlig och dessutom den grundläggande orsaken till sexuell perversitet. Drysdale sammanfattar sina slutsatser i två plikter som han anser att människan måste uppfylla, nämligen att utöva sexuellt umgänge samt att begränsa antalet barn. Båda plikterna skulle bli möjliga att uppfylla samtidigt om människorna förstod att använda preventivmedel, menade Drysdale, och hans bok blev därmed en av den nymalthusianska rörelsens klassiker.

Under 1800-talets senare hälft växte kritiken mot den traditionella synen på sexualitet sig allt starkare. Bakom fasaderna av lyckligt familjeliv fanns inte sällan en verklighet fylld av frustration, olycka och misär. Föreställningen om mannens obetvingliga sexualdrift och kvinnornas asexuella natur skapade olösliga konflikter i det borgerliga livsmönstret, och den borgerliga kvinnans moraliska livsmönster vidmakthölls i praktiken på bekostnad av en allt större grupp prostituerade. Kvinnorna delades

i två grupper – de dygdiga och de fallna – och i borgerskapets moralkodex tycktes båda grupperna förutsätta varandra. Mot denna dubbelmoral höjdes allt fler kritiska röster. Manliga författare började beskriva det elände som den pockande könsdriften ansågs innebära för ogifta unga män. Det sexualrepressiva förhållningssättet till kvinnan måste ersättas av en friare syn på hennes könsliv, hävdades det, så att männen slapp gå till de prostituerade. Även bland kvinnor höjdes röster för en öppnare syn på erotik och sedlighet, och många av tidens författarinnor diskuterade kvinnors emotionella och biologiska behov – utöver detta att bli maka och mor. Det är inte männens privilegium att vare sig ha ensamrätt till sexuell njutning eller till att definiera sexualitetens väsen, menade man. Men det var inte alla som ansåg att en friare sexualmoral var lösningen på vare sig den sociala eller den sexuella misären. Den nymalt-husianska sexualreformideologin möttes tvärtom med stor skepsis från kvinnorörelsens sida. Det som många kvinnor reagerade mot var för det första sexualbegreppets innebörd, d.v.s. den genitala fixering som kom till uttryck i reformivrarnas resonemang. Sexualiteten framstod som genital per definition. För det andra vände man sig mot att denna genitala sexualitet så tydligt skildes från fortplantningen. Vad det handlade om var i själva verket att göra fler kvinnor tillgängliga som objekt och verktyg för männens könsliga preferenser. Celibatet, att helt ställa sig utanför den manliga normens sexuella sfär, blev för många 1800-talsfeminister ett politiskt-ideologiskt val i striden för kvinnans frigörelse. Själva begreppet "sexualitet" problematiserades och krav restes på moralisk renhet och sexuellt nytänkande.¹¹

Sexologin växer fram

Under samma tid publicerades också i Europa en rad vetenskapliga skrifter om sexualitet. Till en början var sexologin fysiologiskt-biologiskt orienterad och sexologerna hade oftast en medicinsk bakgrund. En stor betydelse fick också den antropologiska och etnografiska forskningen som tydligt tycktes visa att den vedertagna och borgerliga sexualuppfattningen varken var universell eller självklar.¹² Sexologernas intresse riktade sig till en början främst mot de s. k. abnorma aspekterna av det sexuella. Ett exempel på detta är den tyske neuropsykiatern baron Richard von Krafft-Ebing (1840-

1902), ibland kallad den moderna sexualvetenskapens fader. Krafft-Ebing intresserade sig särskilt för de olika formerna av "sexuell abnormitet", vilka han beskrev och avgränsade från varandra. Resultaten publicerades i *Psychopathia sexualis* (1886) som omedelbart blev en framgång och samtidigt öppnade ett helt nytt område för medicinsk forskning.

Richard von Krafft-Ebings arbete kom att bli grundläggande för sexualforskarna under följande decennier. En av dem som följde i hans spår var den schweiziske psykiatern och neurologen Auguste Forel (1848-1931). Forels viktigaste sexologiska verk, *Die sexuelle Frage* från 1905, översattes snabbt till ett tjugotal språk, däribland svenska. Auguste Forel var en hängiven beundrare av Ellen Key, vars bok *Kärleken och äktenskapet*, hade publicerats i Tyskland redan 1904, och han delade hennes syn på kvinnan, familjen, kärleken och äktenskapet. Kvinna och man är såväl psykiskt som fysiskt olika, hävdade han, och detta beror på deras olika uppgifter i fortplantningen där mannen är den aktiva och kvinnan den passiva. Mannens sexualdrift är också mycket starkare än kvinnans och hans sexualitet är redan från början mer inriktad på samlag. Förutsättningen för ett lyckligt och naturligt sexualliv är enligt Auguste Forel kvinnans frigörelse, en frigörelse som syftar till att utveckla hennes feminina egenart, moderskapet.¹³

Den som kanske mer än någon annan kom att representera det sexuella nytänkandet var emellertid den engelske läkaren och sexologen Havelock Ellis (1859-1939). Ellis vetenskapliga produktion är mycket omfattande och betydelsen av hans författarskap har varit utomordentligt stort, inte minst inom psykiatri och psykologi. Det är dock inom sexualvetenskapen som hans insatser varit mest betydelsefulla, främst genom det omfattande verket *Studies in the psychology of sex* som publicerades i sju band mellan 1897 och 1928. Den första delen, *Sexual inversion*, behandlar homosexualitet och bygger till väsentliga delar på case-studies och intervjuer med manliga homosexuella. Boken publicerades först i Tyskland 1896 där den fick en stor betydelse för debatten kring homosexualitet. Året efter publicerades den på engelska och den väckte stor uppståndelse.

Havelock Ellis och sexualitetens väsen

Homosexualiteten som fenomen hade tidigare under 1800-talet behandlats inom den veten-

skapliga litteraturen, främst i Tyskland, och som den största auktoriteten på området framstod Krafft-Ebings *Psychopathia sexualis*. Synen på homosexualitet följde i huvudsak två linjer: Antingen ansåg man, som Krafft-Ebing, att homosexuella tendenser i huvudsak är medfödda, eller så menade man att en homosexuell läggning till största delen är förvärvad och därför behandlingsbar. Havelock Ellis gjorde en syntes av båda synsätten. Sexuell ambivalens finns hos nästan alla människor och en viss homosexuell tendens är alltså ofta medfödd, menade han, men i de allra flesta fall kommer den heterosexuella tendensen att ta överhanden. Om homosexualiteten i vuxen ålder dominerar så beror detta på yttre omständigheter och eftersom den inte kan leda till fortplantning måste den då betraktas som en abnormitet. Detta resonemang liknar den traditionella uppfattningen om att en moraliskt acceptabel sexualitet måste vara direkt knuten till fortplantningen. Havelock Ellis byggde alltså sina resonemang om homosexualiteten på både tidigare forskning och traditionella normer men i ett avseende var hans teorier banbrytande. I samtliga tidigare skrifter hade man nämligen enbart behandlat homosexualitet bland kriminella eller mentalsjuka. Ellis påvisade nu homosexuella tendenser hos den vanliga heterosexuella människan och menade dessutom att gränserna mellan homo- och heterosexualitet många gånger är flytande.

Havelock Ellis tar avstånd från uppfattningen att könsdriften bara är ett uttryck för ett uttömningsbehov.¹⁴ Någon specifik fortplantningsinstinkt finns egentligen heller inte, menar han. Behövet är nämligen inte att fortplanta sig utan att nå njutning och sexuell tillfredsställelse. Resonemanget är motsägelsefullt eftersom sexuella handlingar som är helt skilda från fortplantningen enligt hans mening samtidigt är att betrakta som icke normala.

Ellis menar vidare att själva begreppet "instinkt" är mycket oklart och det är därför bättre att tala om "drift" – "könsdrift". Han ställer sig dessutom mycket tveksam till uppfattningen att sexualiteten är en körtelverksamhet med grund i två olika drifter, tillfredsställelsedriften och beröringsdriften.¹⁵ Han menar att det inte är fråga om två separata drifter utan snarare två på varandra följande processer i den sexuella upphetsningen. Beröringsdriften manifesterar sig främst i de handlingar som föregår och förbereder själva samlaget, alltså det s. k. för-

spelet. Ellis kallar detta "tumescensen".¹⁶ Detta stadium äger alltså ingen egen självständighet utan är endast ett steg på vägen mot den egentliga sexualakten, samlaget. Tillfredsställelsedriften dominerar i de handlingar som leder till själva orgasmen, vilken enligt Ellis är själva målet för den sexuella akten. Detta stadium kallar han "detumescensen". Enligt Ellis har båda könen behov av såväl tumescens som detumescens, och han framhåller starkt att han talar för både män och kvinnor.

Det manliga perspektivet

Men när Havelock Ellis beskriver de båda stadierna gör han det ur ett uppenbart manligt perspektiv. Förspelet beskrivs som "när en man närmar sig en kvinna i sexuell avsikt" och orgasmen beskrivs som en ren körteluttömning. Hela tumescensen går enligt Ellis resonemang ut på att mannen skall göra kvinnan mer tillgänglig och villig, att han skall behandla henne och hennes kropp på ett sådant sätt att hon önskar genomföra ett samlag med honom. Ellis framhåller gång på gång hur viktigt det är för mannen att kvinnan är väl förberedd för samlaget. Denna inställning gör att han till och med ställer sig positiv till bruket i vissa kulturer att modern förbereder den unga flickan för sexuellt umgänge genom att spränga hennes mödomshinna.¹⁷ Tumescensen har, enligt Ellis, olika funktion för män och kvinnor och de har också skilda upplevelser av detta förspel. Ellis tydliggör detta bl. a. när han beskriver att "ansiktsdragen vid början av tumescensen hos mannen kunna vara präglade av kraftig energi och hos kvinnan av en lika hög grad av ljuvhet".¹⁸

Vad är det då som gör att kvinnan måste förberedas så noga? Havelock Ellis menar att det beror på att kvinnans sexualdrift är annorlunda än mannens. Det är inte så att hon saknar könsdrift eller att den ens är svagare än mannens; tvärtom poängterar Ellis att kvinnan har en lika stark drift och ett lika stort behov av tillfredsställelse som mannen. Problemet är att hon ofta inte är medveten om detta. Ellis menar alltså inte att det finns en specifikt kvinnlig sexualitet utan att kvinnans drift är annorlunda. Könsdriften är hos mannen tydlig och uppenbar, medan den hos en kvinna ofta är slumrande och för henne själv fördömd. Kvinnans sexualitet är därmed inte lika mogen och utvecklad som mannens. Hans uppgift är därför att väcka kvinnans lust och att visa henne

den rätta vägen till sexuell tillfredsställelse. I den sexuella relationen är han lärare och hon elev. Ellis skriver:

”Det är genomgående påtagligt, att medan könsdriften hos män i allmänhet utvecklas spontant och aktivt, måste dess aktiva yttringar hos kvinnorna först framkallas, hur mäktig den än må vara latent och mer eller mindre undermedvetet. Det är i vår samhällsordning normalt mannens uppgift att framkalla dessa. Det tillkommer honom att instruera sin hustru i det sexuella livet, det är han, som skall få de sexuella kraven att te sig som ett medvetet behov för henne.”¹⁹

Det är alltså inte så att Ellis anser att kvinnan själv kan ta ansvar för sitt sexuella liv eller att hon är den som vet mest om hur hon kan uppnå erotisk glädje. Mannen är den som vet och kan, och om inte kvinnan upplever det som mannen anser att hon skall uppleva så beror det på att han ännu inte har lyckats väcka hennes sexualitet. Dessutom är det så att kvinnans sexualdrift lättare tillfredsställs på andra och omedvetna vägar, påpekar Ellis, i synnerhet eftersom hon också genom fostran har lärt sig att undertrycka dess yttringar. Den kvinnliga könsdriften finns alltså ofta där men den är ännu inte medveten och riktad mot rätt objekt. Ellis menar också att kvinnan av naturen har en särskild sorts blyghet, en instinktiv känsla som grundar sig i den primitiva attityden hos en hona som inte är psykologiskt förberedd för befruktning. Denna kvinnliga blyghet visar sig i ett motstånd som också verkar sexuellt stimulerande på män och därför är ett viktigt element i uppvaktningen. Ellis jämför människornas sexuella lek med djurens och under rubriken ”Kvinnans erotiska rättigheter” skriver han:

”Man kan knappast säga, att det existerade några svårigheter i naturen, innan människan uppenbarade sig på scenen. På den tiden tog man för avgjort, att honan hade rätt till sin egen kropp och rätt till ett visst nöje, då hon släppte till den. Det beredde ofta hanen ett avsevärt besvär – som han dock aldrig drog sig för – att göra klart för henne, att han borde få vara med och övertyga henne om att just han kunde bidra till att skänka henne njutning. [...] Vi står här inför det stora faktum i naturen, som vi benämna frieri.”²⁰

Uppvaktningen, frieriet, beskriver Ellis som hanens jakt på honan och det slutliga besegran-

det av henne. Det är mannens sak att se till att kvinnan övervinner sitt motstånd så att hon kan hänge sig åt mannen i den sexuella akten. Det kan ofta vara så, menar Ellis, att kvinnan uppvisar en negativ attityd till mannens närmande trots att hon egentligen känner sexuell lust till honom. Det är inte ovanligt att hon säger nej, men menar ja och att hon i själva verket vill att mannen skall besegra hennes motstånd och erövra henne. Det kan då bli nödvändigt för mannen att använda ett visst tvång mot kvinnan för att hon skall kunna uppleva lusten trots att hon initialt känner motvilja. Detta anser Ellis vara en del av den sexuella leken och något som kvinnor egentligen njuter av. Det är alltså helt fel att se det som övervåld mot kvinnor, snarare innebär det att mannen tillmötesgår kvinnans naturliga blygsamhet och tillfredsställer hennes behov av uppvaktning.

”En friares uppvisning av sin fysiska styrka – och detta gäller likaväl civiliserade som primitiva kvinnor – innebär nämligen i sig själv en behaglig eggelse och eftersom så är fallet, har en brutal friare ofta nog större förutsättningar att uppnå sitt mål än den ödmjuka tillbedjaren.”²¹

I Havelock Ellis teori finns inga egentliga gränser mellan sexuell njutning och våld; liksom hos moderna sexologer som Alex Comfort är det för honom endast en gradskillnad mellan det tillåtna och det otillåtna. Sexuella avvikelse är bara extremer av normala och naturliga element i det erotiska livet, och även de mest våldsamma formerna av sexuell perversion har sin grund i naturliga instinktiva impulser. Precis på samma sätt som vi från födseln bär med oss en homosexuell tendens, finns även sadomasochistiska drag redan från början i vår sexuella konstitution. Sexuella handlingar som inte kan leda till fortplantning på ett eller annat sätt är enligt Ellis i princip perversa, men det är först om dessa perversa drag tar överhanden och ersätter den normala heterosexuella tillfredsställelsen – alltså samlaget – som de är tecken på sexuell abnormitet. Ett visst mått av sexuell tvång mot kvinnor är därför något vi, enligt Havelock Ellis, kan acceptera – och till och med njuta av:

”Medan det hos män är möjligt att finna en tendens till att vilja tillfoga den älskade smärta [...], är det lättare att hos kvinnor finna en känsla av lust i själva upplevelsen av fysisk smärta när den har

tillfogats av älskaren, samt en iver att underkasta sig hans vilja. Sådana tendenser är definitivt normala.”²²

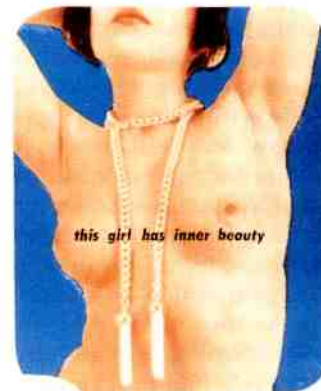
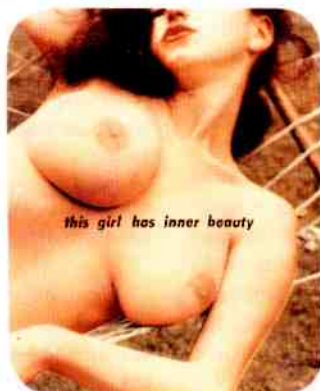
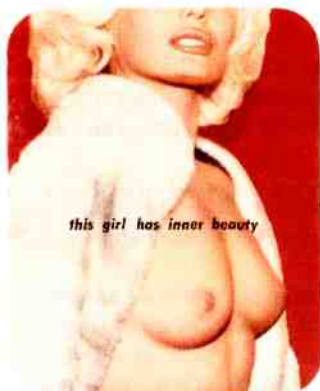
Det faktum att mannen i det sexuella spelet är den aktiva och dominante medan kvinnan är den passiva och underkastade manifesteras i själva ”inträngandet”, menar Ellis, och det leder också till stora psykologiska olikheter mellan de båda könen. Kvinnor är sålunda av naturen passiva och underordnade mäns styrka och energi, medan männen är överlägsna, offensiva och kraftfulla. Enligt Havelock Ellis är alltså normalt heterosexuellt beteende grundat på en maktrelation mellan könen som är biologiskt bestämd. Mannens dominans och kvinnans underkastelse är därför inte bara oundviklig utan också i praktiken nödvändig för sexuell njutning och tillfredsställelse. Mannens och kvinnans sexuella tillfredsställelse ser följdaktligen också helt olika ut. Hos mannen infinner sig ”välbefinnande” och ”slöhet” medan kvinnan fylls av ”ro och självtillit” samt ”fri och glättig energi”.²³ Det verkar som om Ellis menar att mannen genom samlaget överför energi och kraft till kvinnan, men att hon inte har något motsvarande att ge. Inte heller ett sådant synsätt kan sägas främja ömsesidigheten i det sexuella umgänget.

Ellis syn på kvinnans frigörelse

Havelock Ellis är uppenbarligen medveten om

att hans teorier inte stämmer överens med den moderna kvinnans krav på emancipation och självständighet och det kanske är därför han finner för gott att mildra sina slutsatser. Olikheterna mellan könen finns förvisso där, menar han, men de är inte av någon större betydelse och naturligtvis kan man välja att förhålla sig till varandra på ett annat sätt utan att man för den sakens skull rubbar naturens ordning. Kvinnans situation har förändrats men mannen har inte förstått att anpassa sig till detta faktum och resultatet har blivit bristande sexuell anpassning, ett problem som mannen nu måste ta itu med. Ellis gör alltså anspråk på att stödja kvinnornas frigörelse och framhåller att denna process inte på något sätt hindras av kvinnornas specifika sexuella läggning.²⁴ Men tanken på könets likvärdighet är inte förenlig med idéerna om den biologiskt betingade maktrelationen, kvinnans naturliga passivitet och det berättigade våldet mot kvinnor. Resonemang- et om kvinnans rättigheter blir därför föga trovärdigt i Ellis mun. I samma andetag som han hävdar kvinnornas rätt till sin sexualitet och till erotisk njutning, hävdar han också männens rätt att dominera kvinnor och manipulera deras kroppar.

Samtidigt som han fördömer manlig diktatur i äktenskapet, ställer han sig ytterst tveksam till kvinnors arbete utanför hemmet. När han pläderar för barnbegränsning och abort gör

Lotta Antonsson: *This girl has inner beauty.*

han endast det ur ett arvshygieniskt perspektiv.²⁵ Kvinnans frigörelse innebär för Havelock Ellis, liksom för t. ex. Ellen Key, en frigörelse utifrån det han anser vara hennes naturliga förutsättningar och inte utifrån abstrakta och konstruerade emancipations- eller jämlikhetsideologier. Kvinnans sanna uppgift är att bli mor, menade han, och denna uppgift bör hon fylla åtminstone en gång i livet.²⁶ Först när hon ges möjlighet att helt och fullt följa sin naturliga väg och utveckla sin kvinnliga särart kan hon bli en fullödig människa. Det faktum att hon bär, föder och fostrar barn gör att hon under långa perioder måste vara ekonomiskt och socialt beroende av mannen. Detta är, enligt Ellis, en logisk och nödvändig följd av hennes kvinnliga egenart och därför inget som kan eller bör förändras.

Ellis själv menade att hans syn på kvinnoemancipationen i själva verket var en omdefinition och vidareutveckling av feminismen som skulle inleda en ny fas av kvinnans frigörelse. Som föregångsexempel pekade Ellis bl.a. på en ny kvinno rörelse i Tyskland – "Mutterschutz" – där man såg moderskapet som kvinnans sanna väsen och därför ledstjärna för hennes frigörelse.²⁷ I de sexologiska skrifterna framstår dock hans inställning till feminismen och kvinnoemancipationen som mycket negativ, och hans syn på feminister är raljerande och föraktfull.²⁸

Havelock Ellis skrifter om "kärlekskonsten" blev mönsterbildande för många av de sexualhandböcker som publicerats under 1900-talet och hans position inom sexologin är fortfarande utomordentligt stark. Flera av hans skrifter översattes till svenska, däribland *Tänkar om kärlek och dygd* (1934) samt *Sexuell psykologi* (1934). I inledningen till den förstnämnda beskrivs han som "kvinnans upplysare och frigörare" och han jämförs med "medeltidens allomfattande andar".²⁹ Klart är att han tillerkänner kvinnan rätten till erotiskt liv och sexuell njutning. Lika klart är att han i hög grad bidrog till att skapa en öppenhet kring sexuella frågor. Men Ellis teorier hjälpte dessutom till att underbygga den syn på sexualitet och våld som fortfarande är levande i vår kultur – uppfattningen att gränsen mellan kärlek och våld är flytande, att kvinnan genom sitt beteende lockar mannen till att använda våld och tvång, att hennes motstånd inte behöver betyda att hon är ovillig samt att hon i själva verket njuter av den behandlingen.

Tillsammans med de båda sexualforskarna

Auguste Forel och Magnus Hirschfeld grundade Havelock Ellis i slutet av 1920-talet World league for sex reform.³⁰ Den första världskongressen hölls i London 1929 och bland deltagarna fanns en rad kända namn inom konst, litteratur, politik och den akademiska världen.³¹ Med på kongressen fanns också Elise Ottesen-Jensen, Iwan Bratt och Johan Almkvist vilka också kom att ingå i styrelsen som svenska representanter.³² En av ligans målsättningar var att befrämja värdet av heterosexuellt samlag, och man gick till attack mot det man uppfattade som puritanism och victoriansk sexualfientlighet.

Den fria sexualitetens dilemma

Kvinnorörelsens inställning till sexualreformligan var kluven. En del feminister ställde sig avvisande till rörelsens målsättning. De ansåg att kraven på en fri sexualitet i grunden var en manlig önskan, och att kvinnor inte borde låta sig utnyttjas i sexuellt hänseende av männen. Andra tog ställning för den fria sexualiteten genom att förkunna erotikens fröjder och kämpa för kvinnans rätt till sexuell njutning på samma villkor som männen, och som en komponent i hennes frigörelse.³³ Denna uppfattning kom att dominera feminismen efter första världskriget och vid slutet av 1920-talet hade man också tagit till sig många av de karakteristiska dragen i Havelock Ellis idéer om den "nya feminismen" med moderskapet som grund. Vid sexreformligans kongress 1929 var den sexreformvänliga falangen i förkrossande majoritet och det lämnades ett mycket litet utrymme åt dem som ville ifrågasätta sexualreformligans ideologi. En av kritikerna var den tyska rösträttskämpen Joanna Elberskirchen, som i sin polemik hävdade att det var nödvändigt för kvinnans frigörelse att minska det sexuella umgänget med män, snarare än att öka det. I sitt papper till kongressen, för övrigt det enda som var starkt kritiskt till ligans program, skrev hon:

"Sex, längtan efter njutning, blev en mäktig kraft i mannens liv. Mannen blev slav under njutningen. Kvinnan blev offret, slav under mannens njutning."³⁴

De tongivande sexualradikalerna placerade feministerna i två fack – de radikala och sexualvänliga å ena sidan, och de konservativa och sexualfientliga å den andra. Den enda typ av feminism som man kunde acceptera var natur-

ligtvis den första. Men de kritiska feministerna valde inte sida på grund av att de var fientligt inställda till sexualitet i sig; deras ställningstagande riktade sig mot ett manligt missbruk av sexualiteten, ett missbruk som man ansåg hade resulterat i social misär och moralisk destruktion. Denna konstruerade dikotomi blev emellertid mönsterbildande för den sexualdebatt som sedan följde – puritaner mot frihetssträvar, konservativa mot radikala, gamla fördomar mot nya kunskaper. Föreställningen att det finns en tydlig koppling mellan fri sexualitet och politisk samt kulturell radikalitet är också fortfarande mycket vanlig i vår tankevärld.

Den kvinnliga "frigidityteten"

Men alla kvinnor fördes inte till himmelska höjder av männens sexuella ihärdighet. Tvärtom tycktes många kvinnor snarare uppleva sexualakten som ointressant, för att inte säga fränstötande. Flera sexologiska undersökningar under 1920-talet visade att en mycket stor andel av kvinnorna i själva verket tycktes oförmögna att njuta av sexualiteten på det sätt som sexologin föreskrev. Man började tala om "frigidityteten", bristande sexuellt intresse och/eller oförmåga att uppnå orgasm vid heterosexuellt samlag, en massneuros bland tidens kvinnor.³⁵ Denna diagnos applicerades på de kvinnor som de inte lyckats tillfredsställa, eller rättare sagt – på de kvinnor som misslyckats med att bli tillfredsställda. Hans "misslyckande" blev hennes frigidityteten. Bland sexologerna varnade man för den kvinnliga frigiditytets skadliga effekt på männens sexualitet, t. ex. impotens och svårighet att uppnå orgasm.

Sexologin gick nu till storms mot frigidityteten; det manliga sexualprojektet blev ett krig mot kvinnors olust. Men mycket få sexologer funderade över själva innehållet i sexualiteten; i några få fall vidrördes dock problematiken men utan egentlig emfas. Redan 1932 menade sexologerna och läkarna R. L. Dickinson och L. Beam att frigidityteten i själva verket är en protest, alltså en i grunden positiv kvalitet, och inte en brist på sexuell lust – möjligen brist på samtycke.³⁶ Men den skepsis gentemot sexologin och sexreformrörelsen som uttrycktes från kvinnohåll berodde åtminstone till viss del på att den definition av sexualitetsbegreppet som formerades, liksom tolkningen av människans könsliv i sig, inte självklart kan appliceras på kvinnor. Den genitala, erövrade och preste-

randa sexualitet som Havelock Ellis talar om – är det verkligen en sådan sexualitet som kvinnor behöver? Det nya sexualitetsbegreppet var utan tvekan etablerat, och det som hädanefter kom att gälla.

Ett stort problem i många – kanske i de flesta – heterosexuella parförhållanden lär vara den kvinnliga partens bristande intresse för sexuallivet. Bristande intresse för vad? Det sexualitetsbegrepp som är etablerat i vår kultur är konstruerat utifrån en manlig norm; själva konceptet "sexualitet" kan i huvudsak sägas vara manligt till sin karaktär. Sexualiteten har helt enkelt fått ett manligt ansikte. Bilden av vad som är sexuellt och inte, hur sexualiteten är beskaffad, vilka handlingar som är sexuellt acceptabla, vilka ingredienser som är önskvärda, vad som är mål och vad som är medel – hela bilden är tecknad med traditionellt manlig sexualitet som mall. Enligt *Hiterapporten om män* (1981) är så gott som 100 procent av männen nöjda med sexuallivets innehåll och definitionen av "sexuellt umgänge". Detsamma tycks emellertid inte gälla kvinnor. Faktum är att enligt Shere Hite upplever mer än hälften av alla kvinnor vid vissa tillfällen obehag under samlag, nästan hälften simulerar någon gång orgasm och så gott som alla önskar en grundläggande förändring av sexuallivet.³⁷ Men samtidigt är trycket starkt på kvinnor att "tycka om sex" och den kvinna som öppet tillstår att hon inte gör det uppfattas som neurotisk, hämmad, konstig eller blockerad. Det är något fel på henne och därför är hon beklagansvärd. Shere Hite skriver: "Det verkar finnas hur många skäl som helst till att kvinnor måste tycka om 'sex', och det betyder i sin tur att kvinnor måste tycka om heterosexuella samlag."³⁸ Att ifrågasätta samlagets primat är omöjligt; genitala aktiviteter i allmänhet och samlaget i synnerhet är sexualitetens hjärta a priori, och en kvinna som inte upplever det på detta sätt lider av en "sexuell dysfunktion" orsakad av en "defekt" i hennes "sexuella habitualtillstånd och beteendemönster" eller "rubbningar i de psykiska elementarfunktionerna, personlighetsavvikelser och psykopatologiska fenomen".³⁹

Kanske är det i själva verket så att kvinnans sexualitet är en annan... en i grunden helt annan. Tanken är svindlande, och dessutom problematisk att hantera i den strategiskt viktiga sårart-samaritdiskussionen – jag nöjer mig här med att nudda vid tanken. Klart är emellertid att det borgerliga samhällets genusystem

gör mannen till norm och till denna norm måste kvinnan anpassa sig. Dissonanser i könsrelationen anses inte bero på strukturella fel, manliga vantolkningar eller patriarkala maktförhållanden utan på kvinnans oförmåga, ovillighet och negativa inställning.

Låt mig sluta med följande citat, anmärkningsvärt nog hämtat ur huvudboken i psykiatri inom läkarutbildningen i Sverige idag:

"Hos kvinnan har libido nära samband med föråmån till sexuell reaktivitet och en generell dysfunktion är därmed kopplad till frånvaro av libido. [...] En del kvinnor med generell sexuell dysfunktion känner direkt avsky för samlag, andra likgiltighet och när de går med på samlag är det av lojalitet eller för att få var ifred en tid. En frigid kvinna reagerar ofta med förakt för sin partner som hon tycker utnyttjar hennes kropp endast för sin egen tillfredsställelse."⁴⁰

Noter

1. Alex Comfort, *Allt om kärlekens nöjen: En handbok i konsten att älska* (1982), sv. övers. (Stockholm, 1982), 163.
2. *Ibid.*, 324 - 330.
3. *Ibid.*, 163.
4. *Ibid.*, 39.
5. *Ibid.*, 255.
6. *Ibid.*, 352.
7. *Ibid.*, 57.
8. Michel Foucault, *Sexualitetens historia*, del I, "Viljan att veta" (1976), sv. övers. (Stockholm 1980).
9. Uppgifterna om debatten i *Lancet* bygger på Mary Poovey, *Uneven developments: The ideological work of gender in mid-victorian England* (Chicago, 1988), kap. "Scenes of an indelicate character: The medical treatment of victorian women".
10. Skriften publicerades på svenska 1878 under titeln *Samhällslärens grunddrag eller Fysisk, sexuell och naturlig religion: En framställning af den verkliga orsaken till och af det enda botemedlet för samhällets tre förnämsta olyckor: Fattigdom, prostitution och celibat*.
11. Se t.ex. Elizabeth C. Wolstenholme Elmy, *Phases of love* (London, 1897). För ytterligare information om detta hänvisas till Sheila Jeffreys, *The spinster and her enemies: Feminism and sexuality 1880-1903* (London, 1985) samt Margaret Hunt, "The de-erotization of women's liberation: Social purity movements and the revolutionary feminism of Sheila Jeffreys", *Feminist review* (1990): 34.
12. Som exempel på antropologisk litteratur som haft betydelse för sexologins framväxt kan nämnas Edward Westermarck, *The history of human marriage* (London, 1891) samt senare Bronislaw Malinowski, *Sex and repression in savage society* (London, 1927).
13. *Den sexuella frågan: En naturvetenskaplig, psykologisk och sociologisk studie för bildade* (Stockholm, 1905), 519.
14. Havelock Ellis, *Tankar om kärlek och dygd*, (1920 och 1931), sv. övers. (Stockholm, 1934), 38.
15. Denna teori framfördes bl. a. av Albert Moll 1897.
16. Kommer av det latinska ordet "tumescere" som betyder "svullna".
17. Havelock Ellis, *Sexuell psykologi* (1933), sv. övers. (Stockholm, 1934), 3.
18. *Ibid.*, 34.
19. *Ibid.*, 283.
20. Havelock Ellis, *Tankar om kärlek och dygd*, 81.
21. *Ibid.*, 82.
22. Havelock Ellis, *Studies in the psychology of sex*, 7. vol., volym III, "Analyses of the sexual impulse, love and pain, the sexual impulse in women" (1903), 2. rev. uppl. (Philadelphia, 1913), 89. (Min övers.)
23. *Ibid.*, 34.
24. Havelock Ellis, *Studies in the psychology of sex*, volym III, 103.
25. Havelock Ellis var dock inte ensam om att anlägga ett arvs-hygieniskt perspektiv. Arvs-hygien, eugenik, var tvärtom en allmän strömning i tiden.
26. Se t. ex. Havelock Ellis, *Man and woman: A study of secondary and tertiary sexual characters* (1894), 8. uppl., (London, 1934), 447.
27. För information om Mutterschutzrörelsen hänvisas till Ellinor Melander, *Den sexuella krisen och den nya moralen: Förhållandet mellan könen i Grete Meisel-Hess' författarskap* (Stockholm, 1990).
28. Se t. ex. Havelock Ellis, *Tankar om kärlek och dygd*, 77.
29. Lännart Ribbing, "Havelock Ellis och hans författarskap", inledande essä till Havelock Ellis, *Tankar om kärlek och dygd*.
30. Magnus Hirschfeld (1868-1935) var tysk läkare, sexualforskare och medicinalråd. Han upprättade i Berlin Institutet för sexualvetenskap 1918. Liksom Krafft-Ebing hade han specialiserat sig på studiet av sexuella avvikelser.
31. Enligt andra källor, t.ex. Elise Ottesen-Jensen, hade ligan sin första kongress i Köpenhamn redan 1927.
32. Elise Ottesen-Jensen, *Livet skrev*, 148 f.
33. Hit hör t.ex. Dora Russell och Stella Brown, som båda var knutna till labourpartiet och mycket aktiva i kampen för sexualupplysning och preventivmedel. Redan innan första världskriget fanns en begynnande tendens till sexreform inom den feministiska rörelsen och som språkrör användes då tidskriften *Freewoman*.
34. Joanna Elberkirchen, "The altero-centric dynamic of the female and the ego-centric dynamic of the male: Their part in the development of life and civilisation, and the transformation of the relations between men and women", citatet hämtat från Norman Haire, *The sex reform congress*, (London, 1930), 651. (Min övers.)
35. Se t. ex. Wilhelm Stekel, *Frigidity in woman in relation to her love-life* (New York, 1926).
36. Beatrix Campbell, "A feminist sexual politics: Now you see it, now you don't", *Feminist review* (1980): 5.
37. Shere Hite, *Hiterapporten om män* (1981), sv. övers. (Stockholm, 1982), 1447 resp. *Hiterapporten om kvinnor* (1976), sv. övers. (Stockholm, 1977), 514, samt 431-450.
38. *Ibid.*, 349.
39. Sam Brody, *Obstetrik och gynekologi* (1970), 8. rev. uppl. (Stockholm, 1989), 656 resp. 657.
40. Jan-Otto Ottosson, *Psykiatri* (1983), 3. uppl., (Stockholm, 1988), 285.

Summary

The modern Western conception of sexuality has its origins in the 19th century. Through the efforts of Richard von Krafft-Ebing, Auguste Forel, Havelock Ellis et. al. sexology was developed as an independent speciality within medical science. The most influential of these sexology ideologues was Havelock Ellis. Works such as *Studies in the psychology of sex* (1897-1928) and *Man and woman* (1894) became normative for many of the handbooks of sexology published in the 20th century and his standing within the sexological discourse remains firm today. Ellis' idea of sexuality is male in its foundation. In his view men and women are psychologically, physically and sexually distinct by nature, and in human sexual life the male is dominant and aggressive while the woman is passive and receptive. The courtship ritual is described as the male's hunt for the female and the final victory over her natural resistance. In accordance to Ellis, violence and coercion are essential elements in human sexuality; the line between violence

and sexuality, between pain and joy, is very vague - it is only a difference of degree. In Ellis' theories, human sexuality is genital per definition. Its final goal is heterosexual coitus and it is every man's duty to lead his woman towards this goal. Obviously not all women were brought to heavenly heights by the sexual endeavours of the men; on the contrary it seemed as if many women in fact were totally uninterested in the sexual act itself. For these "unnatural" women the sexologists invented a new diagnosis - "frigidity" - seen as a mass neurosis among women of the time. A severe problem in many of the heterosexual relations of the present era is said to be the woman's lack of sexual interest. Lack of interest in what? The established conception of sexuality in our culture is constructed from a male point of view - human sexuality has been given a man's face.

Åsa Bergenheim
 Institutionen för idéhistoria
 Umeå universitet
 S-901 87 Umeå